PAGES MISSING WITHIN THE BOOK ONLY

Damage Book

UNIVERSAL LIBRARY

OU_206088

UNIVERSAL LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. T 900. 1/ A52K Accession No. T 1209

Author

Title

This book should be returned on or before the date last marked below.

శ్రీరస్తు.

కావ్యవిషయసంగ్రహము.

ఇది

శ్రీమాన్ కొమాండూరు - అనంతాచార్యులుగారిచే

హాపాలీయము కావ్యాలంకారచూడామణి మున్నగు లక్షణగ్రంథములయందు

కావ్యవిషయములను సంగ్రహించి రచింపఁబడినది.

వైజయంతియందుఁ బ్రచురితము.

చెన్నపురి:

శ్రీవైజయంతి ముద్రాశాలను ముద్రితము.

1897.

వెల 4 అణాలు.

Copyright.

(16) విరుద్ధార్థము తోఁచుపదము విపరీతధీప్రదము.

ఉ. "అకులహీనుండగు నితఁడు, అంబికావిటాసక్తుఁడు"—ఇందు కులహీనవిట శబ్దములు విపరీతములు.

కొందఱు దీనినివదలి విరుద్ధభాషితమును గ్రహించియున్నారు. ఉ. "మిత్రుఁడుడయింపఁగువలయోన్మేష మొదవె"—ఇందు మిత్రకువలయశబ్దములు విరుద్ధములు.

(17) పామరజనులు సాధారణముగా వాడునట్టి శబ్దము గ్రామ్యము.

ఉ. "భామినికటిగల్లములు విభాసిల్లును, కోమలిచన్నుఁగవన్నులు కామునిపండువులానర్చ"—ఇందు పదములకు పరిస్ఫారము అన్వయముపొసఁగమిచేత గ్రామ్యత్వము.

౪. వాక్యగతదోషములు అక్రమాదులు ఇరువదిరెండగు.

వాక్యమును బొందెడిదోషములు అక్రమము, విసంధికము, పునరుక్తియుతము, వ్యాకీర్ణము, భిన్నవచనము, భిన్నలింగము, ఛందోభంగము, యతిభంగము, న్యూనోపమ, అధికోపమ, న్యూనపదము, అధికపదము, సమాప్తపునరాత్తము, అశరీరము, ప్రక్రమభంగము, పతత్ప్రకర్షము, వాక్యసంకీర్ణము, వాచ్యవివర్జితము, అరీతి, అస్థానసమాసము, సంబంధవర్జితము, వాక్యగర్భితము అని యిరువదిరెండగును.

(1) క్రమముతప్పిన శబ్దముగాని యర్థముగాని కలిగినవాక్యమక్రమము.

ఉ. "శ్రీవిష్ణువర్ధనాఖ్యస్యావరుకీర్తిప్రతాపమహిమలతో రాజీవేందిరిపరమిత్రులు కావింతురుచెలిమి"—ఇందు కీర్తిప్రతాపములతో ఇందీవరరాజీవమిత్రులు చెలిమికావింతురని చెప్పవలసియుండఁగా రాజీవేందీవరమిత్రులు చెలిమికావింతురనుట అక్రమము. ఇది క్రమభంగమనియుఁ జెప్పఁబడును.

(2) లక్షణవిరుద్ధమును గ్రామ్యమునైన సంధిగలవాక్యము విసంధికము.

ఉ. "కులయంబుజబాహ్యుఁడిలబలియింద్రుడయుదారులు, అరిగెన్నపరగిరికినుండు"—ఇందు కులాంబుజబాహ్యుఁడు బలీంద్రోదారులు అరిగెనపరగిరికి అనియుండవలసినవాక్యములు కులయంబుజ మొదలగురూపమునునుండుట విసంధి.

(3) చెప్పినశబ్దార్థములే మరలఁ జెప్పఁబడు వాక్యము పునరుక్తియుతము.

ఉ. "చక్రిచక్రాయుధుఁడుపోరుసలుపుచోట శార్ఙ్గచాపాస్త్రుఁడాజి నెసంగునెడల"—ఇందు చక్రిచక్రాయుధుఁడు శార్ఙ్గచాపాస్త్రుఁడు అనునవి పునరుక్తులు.

(4) అన్వయమునందు భ్రమపుట్టించువాక్యము వ్యాకీర్ణము.

ఉ. "తలలవరాహాంకమురంబులనాజ్ఞయుఁదాల్చివిశ్వ భూవిభుఁగొలువం దలఁపుదురరులు"—ఇందు తలలనాజ్ఞయు ఉరంబుల వరాహాంకముఁ దాల్చి యన్వయింపవలయును. ఇట్టి యన్వయమునందు భ్రమమీవాక్యమునఁ గలదుకనుక వ్యాకీర్ణము.

(5) విశేషణవిశేష్యములు వచనభేదము గలిగియుండువాక్యము భిన్నవచనము.

ఉ. "అనిశభంగంబులుననసేవ్యములునైనయంబునిధులెల్లగంభీరమరిమనంబు"—ఇందు అనిశభంగములు మొదలగునవి బహువచనాంతములును గంభీరమరిమనంబు అనునది యేకవచనాంతము నయియున్నది.

(6) మహత్తు నమహత్తుతోను అమహత్తును మహత్తుతోను బోల్చిచెప్పఁబడునది భిన్నలింగము.

ఉ. "చాళుక్యవిభుఁడుపనుపఁ ద్రిశూలంబును బోని సేనశూరతచేతఁ గూలుదురు వైరులనిలో"—ఇందు త్రిశూలసేనాశబ్దములకు భిన్నలింగత్వము.

(7) ఛందస్సుచెడినవాక్యము ఛందోభంగము.

ఉ. "ఎందును నీరాజునకే, చందంబునలేరు సరిజగములనెల్లన్ సుందరతనుశూరతను"—ఇందు సరిజగములనెల్లన్ అనుచోట ఛందోభంగము.

(8) ఏపద్యమున కేతావున యతినియతమో ఆపద్యమునకాతావున యతిలేకున్నయెడ యతిభంగమనంబడు.

ఉ. "చెప్పినయెడనిలువకవడి, దప్పినయతిభంగమనఁగఁ జనుఁదత్కృతినీచొప్పెఱుంగుఁడు"—ఇందు దకారమునకుఁ దకారవర్గములేక చకారవర్గముండుటవలన యతిభంగము.

(9) తక్కువైన యుపమానముగలది న్యూనోపమ యనంబడు.

ఉ. "చంద్రతారాభిరామమైచదలువొలిచెఁ,బుండరీకాంకకాసారఖండమనఁగ"—ఇందు చదలునకు కాసారఖండము తక్కువైనయుపమానము.

(10) అధికమయిన యుపమానముగలది యధికోపమ యనంబడు.

ఉ. "వికలముఖులైవయరివధూటికలుగ్లాంత నలినకైరవకల్హారజాలభంగులైరి"—ఇందు కైరవశబ్ద ముపమకు నధికము.

(11) పదము తక్కువైనవాక్యము న్యూనపదము.

ఉ. “పరగండభైరవునిశ్రీ చరణంబుల కెరఁగకున్న సమకూరవసేచరిత”—ఇందు అరులకు అనుపదము తక్కువ.

(12) ఉండవలసినంతకంటె నెక్కువపదములచేరికగలవాక్య మధికపదము.

ఉ. “కరవాలభైరవునిచే నరుగుడు రరులర్కమండభాకారములో సురిఁగి”—ఇందు ఆకారములో అనునది యధికము.

(13) ముగించియు మరలఁగూర్చినపదములుగలవాక్యము సమాప్తపునరాత్తము.

ఉ. “అవనీశుయశముగుణమణినివహంబులు నెగడనెగడనిఖిలమునిండెఁ గవివినుతులచేధవళితభువనంబు”—ఇందు నిఖిలమునిండెనుక్రియతో ముగిసినవాక్యముతో కవి వినుతులచే ధవళితభువనంబు అనుపదములు నన్వయించునవియై వెనుకఁజేరియున్నవి.

(14) క్రియలేనివాక్య మశరీరము.

ఉ. “కుశలుఁడగునృపతిసతతము కృశకులధర్ములను సహజకృత్రిమగుణులఁ బిశునుల”—ఇందు శిక్షింపననుక్రియాపదములేదు.

(15) అనుక్రమములేనివాక్యము ప్రక్రమభంగము.

ఉ. “నారలుచీరలుమధురాహారంబులుకూరలడవియాలయము.”—ఇందు నారలు మొదలగుశబ్దములవలె అడవియాలయశబ్దములు బహువచనములుగాక యేకవచనములుగా నుండుటప్రక్రమభంగము. “శౌరిదానవారిచక్రధారి, నభవుఁ డమితవిభవుననవద్యచారిత్రుఁడు, విష్ణుఁగొల్తుజిష్ణుఁగృష్ణు.” ఇందు అభవునిత్యాదివాక్యమునందు అనుప్రాసముచెడుట ప్రక్రమభంగము.

(16) ప్రకర్షముతోఁచనివాక్యముపతత్ప్రకర్షము.

(ప్రకర్షము – ఆధిక్యము = మేలిమి.)

ఉ. “ఏచిమార్కొనుపులులఁగ్రొవ్వేసఁగుఫులులఁ, బొంకుమృగములఁద్రుంచునీభటుఁడు” అనునిట్టివాక్యమునందు విపరీతమార్గమునఁజెప్పుట పతత్ప్రకర్షము. “గవయభల్లూకమృగీ వితతివిభేదనగర్వాయతసింహాభీలమీమహాటవి.”—ఇందు గవయభల్లూకమృగీ వితతిచేతభేదనమనుటవలన పతత్ప్రకర్షము.

(17) రెండువాక్యములను సంబంధించినపదములు

పరస్పరముకలయఁగూర్పఁబడునెడ

వాక్యసంకీర్ణము.

ఉ. "పొగడుదురీభూకాంతుఁడుజనులెల్లననేకగుణాన్వితుఁడటంచు."—ఇందు ఈభూకాంతుఁడు అనేకగుణాన్వితుఁడటంచు జనులెల్లఁబొగడుదురు అనురెండువాక్యములపదములు ముందువెనకలుగాఁగలయఁబడియున్నవి.

(18) వాచ్యవిరహితమైనవాక్యమువాచ్యవివర్జిము.

ఉ. "ఆజినభవునైనఁదెగడునితనిబాహుదీప్తాసి" అనిచెప్పవలసినచోట ఆజినభవుదెగడును అనిచెప్పినపక్షమున వాచ్యవర్జితమగును. ఐనన్ అనునది యిందువాచ్యము. (వాచ్యము = వచింపఁదగినది.)

(19) రసమున కనుగుణముగానిపదముల కూర్పుగలవాక్యము అరీతి.

ఉ. "విటజనహృదయగ్రసనాగ్రహగ్రహిళదృష్టిసముగ్రోదగ్రమతివశృంగారము" ఇందు శృంగారమునకు అనుగుణముగాని వర్ణాడంబరము అరీతి.

(20) సమాసస్థానమునందుఁ గూర్పరానిపదములు కూర్చినవాక్య మస్థానసమాసము.

ఉ. "రిపులననిఁదునిమెదనేనిపుడని వికటభ్రుకుటీవిపులక్రోధాంధుఁడయ్యె వీరుండు"—ఇందు వికటభ్రుకుటీత్యాదిసమాసము అస్థానము.

(21) పరస్పరసంబంధములేనిపదములతోడివాక్యము సంబంధవర్జితము.

ఉ. "కరులు శైలములు తురంగంబులు భంగంబులు సమరాంబుధిపరితరణియితనియసి"—ఇందు శైలాదిశబ్దములకు ఒకటొకటికి సంబంధము కానఁబడదు.

(22) నడుమనొకవాక్య మడఁగియుండువాక్యము వాక్యగర్భితము.

ఉ. "ఖలులెవెడమతులతోడిసంగతికడుహితమిదినీకొనర్పఁగావలదు"—ఇందు కడుహితమిది అనునది గర్భవాక్యము.

కొందఱమతంబున నిందుఁగొన్నిదోషంబులు గ్రాహ్యంబులుగావు.

౫. అర్థగతదోషంబు లపార్థాదులు పదునేడు.

అర్థమునఁబొందు దోషములు అపార్థము, వ్యర్థము, హీనోపమము, అధికోపమము, ససంశయము, ఏకార్థము, అతిమాత్రము, భిన్నము, అపక్రమము, పరుషము, అసదృశోపమము, అప్రసిద్ధోపమము, హేతుశూన్యము, విరసము, నిరలంకృతి, విరుద్ధము, అసంగతి (సహచరచ్యుతము) అశ్లీలము అని పదునెనిమిదిదోషములు అగును. కొందఱు సహచరచ్యుతాశ్లీలములనుద్రోసి పదియేడే దోషములందురు. మఱికొందఱు సహచరచ్యుతమే అసంగతి యశ్లీలమును జేరఁగా పదునెనిమిదియందురు.

(1) సముదాయార్థశూన్యము అపార్థము.

(సముదాయము = పదసముదాయము - వాక్యము.)

ఉ. క॥ ధనదునకు నెందఱంగన, లనుములు నానకిమునఁబంధనాపాతాళం, బునఁబాములెన్ని గలవో, యనఁగనపార్థంబు వాచికార్థము లేమిన్”—ఇందు చెప్పఁబడిన యర్థమిది యని యేర్పడినదికాదు గనుక అపార్థము.

(2) ప్రయోజనములేనియర్థము వ్యర్థమనంబడు.

ఉ. “తే॥ మీరు పెద్దలు కులము పౌరుషంబు । విశ్రుతంబులు గుణములీవితతులేల। యధిపుఁగొలువను దారనవ్యర్థమయ్యెఁ । దొలుతపలుకులు భజన హేతువులుగామి.”—ఇందు రాజును గొలుచుటకు కారణములుగాని మాటలు నిరర్థకములు. “ఫేనిలంబైన జలధిదాఁటె ననిలతనయుఁడు”—ఇందు ఫేనిలత్వము వ్యర్థము.

(3) హీనమయిన యుపమగలది హీనోపమము.

ఉ. “కుక్కలను బోలెదనుజులు, మిక్కుటముగఁగదిరి సురలు మృగములభంగిన్, దిక్కులు చెడి పాఱిరి.”—కుక్కలను బోలెనను నెడ హీనోపమము.

(4) అధికమయినయుపమగలది యధికోపమము.

ఉ. “అకుటిలగతిఁ గొలఁకులలో, బకములు మునివరులఁ బోలెఁ బరఁగె.”—ఇందు బకములు మునివరులను బోలెననుట అధికోపమము.

(5) వాక్యార్థసంశయముగలయెడ ససంశయమగు.

ఉ. “నీవన్న పలుకు చెప్పను నా వెలఁది కినలుగ నేల యనసంశయమై భావింపఁబడు నీవను, నా వెరవుసనన్న గామిన న్యార్థంబై”—ఇందు అన్న యనువో అన్నయా చెప్పుటయా అను సంశయము కలుగుటచే నిట్టిది ససంశయము.

(6) భేదమేర్పడనివాక్యార్థమేకార్థము.

ఉ. “మలయసమీరము మలసెను మలగొనియెఁ బటీరశైలమారుతము”—ఇందు మలసెను మలగొనియెను అనువానియందేకార్థము.

(7) లోకసామాన్యమును మీఱినయర్థము అతిమాత్రము.

ఉ. “ఏకోదకము నఁజెడుజగము నుమన్ మితముగ నరిసతులేర్చినఁ బ్రతతా కృతిన దులుపర్వే బాష్పజలములన్” ఇందు మితముగ నేడ్చిన బాష్పజలముల నదులు పర్వెననుట యతిమాత్రము.

(8) సంబంధములేనియర్థము భిన్నము.

ఉ. ,, నలువభవదహితకీర్తులు నలుపులుగావించుతలఁపునంజేసెసుమీ, మలినత్వము కుజనమనఃస్థలములనిడెను ''—ఇందు అహితకీర్తులకును కుజనమనస్థ్సలులకు సంబంధము గానఁబడదు.

(9) క్రమముతప్పి ముందు వెనుకలుగా నుండునట్టియర్థ మపక్రమము.

ఉ. ,, పురుషుఁడొక్కండుపరిణయంబునకుమున్న వరుసనమకూర్చెసీమంతపరికరములు ''—ఇందు పరిణయమునకు ముందె సీమంతపరికరములుగూర్చుట అపక్రమము.

(10) అతిక్రూరమయినయర్థము పరుషము.

ఉ. ,, వేఁడెదునర్థులఁగనుఁగో వాఁడికతారమునఁజెండెవలదా ''—ఇందు అర్థులను గనుఁగొనఁగా కతారమున నఱకుట క్రూరమయినయర్థము.

(11) ఈడుకాని యుపమగలయర్థ మసదృశోపమము.

ఉ. ,, వసుధాపతికోపాగ్ని ప్రసరంబులచేతరజత పర్వతభంగిఙ్ వెసవెలిఁగెఁబో రఙ్ ''—ఇందు అగ్నిప్రసరములును రజతపర్వతములును అసదృశములు.

(12) ప్రసిద్ధముగాని యుపమగలయర్థ మప్రసిద్ధోపమనాఁబడు.

ఉ. ,, బాష్పకణకీర్ణమైయొప్పుపణఁతిమోము మంచునిండినతొగపువ్వుమాడ్కి ''
ఇందు ముఖమునకును తొగపువ్వునకును ఉపమాత్వమప్రసిద్ధము.

(13) హేతువులేక చెప్పఁబడునర్థము హేతుశూన్యము.

ఉ. ,, చర్మగోరక్షణార్థంబుచంపుఁబులుల ననకమిన్నకిపులివేఁటలాడు నృపుఁడు శూరుఁడైయున్నదిహేతుశూన్యమయ్యె ''—ఇందు హేతువులేమి తేటపడుచున్నది.

(14) ప్రస్తుతరసయుక్తముకానిది విరసము.

ఉ. ,, తలఁపవుచూపులునిద్దపుటెలనగవులునింతయొప్పనేభయమున నిశ్చలుఁగను నదిసతులకు ''—ఇందు భయమునకు ప్రస్తుతమయిన రౌద్రరసము చెప్పఁబడక శృంగార రసము చెప్పఁబడెను.

(15) అలంకారములేనియర్థము నిరలంకృతి.

ఉ. ,, నీచుఁడు సభలోపల దుర్వాచాలతనాత్మదోషవంచితుఁడగు ''—ఇందు నీచుఁడు ఆత్మదోషవంచితుఁ డగుననుచో నలంకారము పొసఁగదు.

(16) దేశకాలాదులకు సరిపడనియర్థము విరుద్ధము.

అది దేశవిరుద్ధము, కాలవిరుద్ధము, లోకవిరుద్ధము, దిగ్విరుద్ధము, సమయవిరుద్ధము అని పంచవిధము.

ఉ. (1) "మరుదేశంబునఁ బెక్కు లు పరిపూరితసలిలనదులు పరఁగిపిపాసాతురులఁ దనియించు"—ఇందు మరుభూమిని బెక్కునదులు జలపూర్ణములై ప్రవహించెనటచే దేశవిరుద్ధత్వము దోఁచుచున్నది.

(2) "గ్రీష్మకాలంబు మత్తిల్లి కేకులాడె నింద్రగోపంబు లిలమీఁద నెల్లఁబొలిచెఁ జాఁగెఁ బ్రథమాంబువులకునై చాతకంబులు"—ఇందు గ్రీష్మమునందువర్షర్తుధర్మములు చెప్పుట చేత కాలవిరుద్ధత్వము సిద్ధించుచున్నది.

(3) "ఘనగజకుంభంబులతో మొనయుఁ బ్రవాళంబువెలయు ముత్తెపుగములయ్యో నుఁబోతులకొమ్ములలో"—ఇందు ఏనుఁగుకుంభములతో ప్రవాళము పోలుటయు ముత్తె ములు ఎనుఁబోతుకొమ్ములందుఁ బుట్టుటయు లోకవిరుద్ధములు.

(4) "ఉదగంబుధివీచులను న్మదుఁడై క్రీడించెదాక్షిణాత్యుఁడు"—ఇందు ఉత్తరపు సముద్రమునందు దక్షిణదేశస్థుఁడు క్రీడించెనుటచే దిగ్విరుద్ధము.

(5) "అమరఁగఁబులితోలును మస్తమునం బలుజడలుదాల్చి సౌగతుఁ డొప్పెన్ హిమకరశేఖరుగుడిని"—సౌగతుఁడు పులితోలును జడలునుదాల్చుట సమయవిరుద్ధము. ఇట సమయమనఁగా మతము.

(17) జతపడనివాని జతపడునట్లుచెప్పెడియర్థము అసంగతి.

ఉ. "శ్రుతముశాంతియు నితనికిఁజుట్టలనఁగ, దయయుదానంబు నితనికిదయితల సఁగ" అనుచో శ్రుతశాంతులునుదయాదానములును జతపడఁజెప్పుటయసంగతి. "పరఁగు నెలచేతగగనంబరుదుగ ఫేనంబుచేతనంబుధ పరఁగున్"—అనుచోట గగనమునకు నెలచేతను అంబుధికి ఫేనముచేతను ప్రకాశవ్యాప్తులు అసంగతములు. (ఇదియే సహచరభ్రష్టతము).

(18) సిగ్గు మొదలగువానిఁ బుట్టించునర్థము అశ్లీలము.

ఉదాహరణము పదగతదోషములం దశ్లీలముఁ జూచునది.

నాయకలక్షణము.

అ॥ ఈ చెప్పఁబడినదోషములు లేనిదియు గుణములుగలదియునైన కావ్యమునకు రసాలంబనులగు నాయకులు నలుగురుగలరు. వారిక్రింద వివరింపఁబడుదురు. (రసము= శృంగారాదిరసము. ఆలంబనులు = చోటయినవారు).

౧. శీలాభిజాత్యాభిజాత్యాదిగుణవిశిష్టుఁడు నాయకుఁడనంబడు.

నాయకుఁడు (అధికారి) ఆభిజాత్యము (మంచివంశమునందుజన్మించుట) శీలము (మంచినడవడి లేక మంచిస్వభావము) శాస్త్రార్థపరిచయము, యుక్తాయుక్తములనెఱిఁగెడి

బుద్ధి, యౌవనము, ఉత్సాహము, మనోదార్ఢ్యము, సామర్థ్యము, వితరణము, పరిశుద్ధత్వము, శూరత్వము, ప్రజలయందనురాగము, సత్యము, ధైర్యము, ప్రియోక్తి, మానము, తేజస్సు, యోగ్యవృత్తి, వాచాలత, బహుశాస్త్రానుభవసిద్ధపరిజ్ఞానము, కృతజ్ఞత, దూషకసాంగత్యరాహిత్యము, ధార్మికత్వము, సుభగత్వము, (కోరఁదగినతనము) అర్థావనత్వము, ప్రభుత్వము మొదలగువిశేషణములుగలవాఁడుకావలయు.

౨. ధీరోదాత్తాది భేదంబువలన నానాయకుఁడు చతుర్విధంబుగం బేర్కొనంబడు.

అట్టి నాయకుఁడు ధీరోదాత్తుఁడు, ధీరోద్ధతుఁడు, ధీరలలితుఁడు, ధీరశాంతుఁడని నాలుగుభేదములచేతఁ జెప్పంబడును.

3. ధీరుఁడు, గంభీరుఁడు, కారుణ్యుఁడు, స్వయంకృతస్తుతిరహితుఁడు నిరహంకారుఁడునైన నాయకుఁడు ధీరోదాత్తుఁడనంబడు.

అందుఁ దాలిమిగలవాడును ముఖవికారాదులచేతఁ దనమనసులోని సంతోషాదుల కలిమిని వెలిపుచ్చనివాఁడును దయగలవాఁడును తన్నుఁబొగడుకొననివాఁడునునగు నాయకుఁడు ధీరోదాత్తుఁడు అనఁబడును.

ఉ. "ఉ॥ మ్రోయనివార్ధి నెత్తురులఁబ్రుంగనిరాముఁడువంకవిల్లుగాఁ, జేయనిపైఁడికొండతనుఁజెప్పమదింపనిపెద్దయెట్టిచోఁ, బాయనినిక్కువంబులకుఁబట్టుధరిత్రిఁజలుక్యవిశ్వభూ, నాయకుఁడమ్మహాగుణసనాథునుదాత్తతయొప్పనెప్పుడున్"—ఇందు మ్రోయనివార్ధియనుటచేగంభీరత్వమును, నెత్తురులఁబ్రుంగనిరాముఁడు అనుటచే అనాయాసముగా శత్రువులను గెలుచుసామర్థ్యమును, వంకవిల్లుగాఁజేయని పైఁడికొండయనుటచేత ధీరత్వమును, తనుఁజెప్పమదింపని పెద్దయనుటచేత తన్నుఁబొగడుకొనమియు, నిక్కువంబులకుఁ బట్టు అనుటచేత సత్యమునుగలవాఁడనుట దెలుపఁబడియెను. గ్రంథాంతరములందు సత్వాఢ్యత్వాది విశేషగుణములు దెలుపఁబడియెడి. (సత్వాఢ్యత = సుఖదుఃఖాదులకు లోనుగాని స్వభావము).

౪. అతికోపనుఁడు, నతిమత్సరుఁడు, నతిగర్వియు, సత్యహంకారబలాన్వితుఁడు, నాత్మశ్లాఘాచతురుఁడును, జంచలచిత్తుఁడునగు నాయకుఁడు ధీరోద్ధతుఁ డనంబడు.

మిక్కిలి కోపముగలవాఁడును, మిక్కిలి యోర్వలేనితనముగలవాఁడును, మిక్కుటమైన మదముగలవాఁడును, మిక్కుటపుఁ బెద్దఱికముగలవాఁడును, తన్నుఁబొగడుకొనుట

యందాసక్తిగలవాఁడును నిలుకడలేని బుద్ధిగలవాఁడునగు నాయకుఁడు ధీరోద్ధతుఁడు అనఁబడును.

ఉ. "మ॥ ధరసర్వంకషగర్వమున్ బిరుదమాత్సర్యప్రవిధ్వంసమున్ । బరభూపాలపలాయనప్రకటనప్రౌఢంబుఁగ్రోధోదయా । కరముంగ్రూరముసై చళుక్యవిభునుగ్రవ్యగ్రకేతుస్థితాంబరఖేలత్కరవాలభైరవసురూపంబొప్పఁబోరాటలన్."—ఇందు క్రమముగా గర్వమును మాత్సర్యమును ఆత్మశ్లాఘయు కోపమును జెప్పఁబడియెను. ఇవిగాక క్రౌర్యమును మాయయుఁ గొన్నియెడలఁ జెప్పఁబడియున్నవి.

౫. స్మరభీతుఁడును స్త్రీపరవశుఁడును భోగాసక్తుఁడును సుందరుఁడునగు నాయకుఁడు ధీరలలితుఁడనంబడు.

మన్మథభీతిగలవాఁడు (మిక్కిలి మోహమునొందువాఁడు) స్త్రీలతోఁజేరి చొక్కుచుండువాఁడు పూదండలు పరిమళచందనము మొదలగువానివలని సుఖానుభవమును గోరువాఁడు చక్కఁదనముగలవాఁడునగు నాయకుఁడు ధీరలలితుఁడు అనఁబడును.

ఉ. "చ॥ అరుదగురాజ్యతంత్రమునయక్రియచేతికినిచ్చివిశ్వభూ । వరుఁడఖిలాంగసుందరియువారణయానయునిత్యదృష్టమనో । హరయునసైతనర్చువిజయాంగనతోడిదలోకమైనిరం । తరముసుఖించుచుండునవదర్పకుఁడైసుభగత్వమేర్పడన్."—ఇందురాజ్యతంత్రమునయక్రియచేతికినిచ్చి యనుటచే నిశ్చింతతయు, విజయాంగనతోడిదలోకమైయనుటచే స్త్రీపరవశత్వమును, నిరంతరము సుఖించుచు ననుటచే భోగాసక్తతయు, నవదర్పకుఁడై యనుటచే సౌందర్యమును క్రమముగాఁ జెప్పఁబడియెను. ఈయుదాహరణమువలన నిశ్చింతత (రాజ్యవిషయమైన చింతలేమి) ఒకగుణముగా నిటగ్రహింపనయ్యెను.

౬. సుభగుఁడును శుచియు వివేకియు నభిమానియు మృదువును సద్విజాది వంశసంభవుఁడునగు నాయకుఁడు ధీరశాంతుఁడు.

చక్కఁదనముచేఁ గోరఁదగినవాఁడును పరిశుద్ధుఁడును వివేకము గలవాఁడును మానముగలవాఁడును తిన్నఁదనముగలవాఁడును యోగ్యులయిన బ్రాహ్మణులు మొదలగువారి వంశములందుఁ బుట్టినవాఁడునైన నాయకుఁడు ధీరశాంతుఁడు అనఁబడును. (బ్రాహ్మణులు మొదలగు ననుటచేత వణిక్సచివులు గ్రహింపనగువారు.)

ఉ. "ఉ॥ శ్రీయుతులైయశేషసమచేతనులైవివిధాగమాదివి । ద్యాయతనంబులై రసికులై సుఖులైతరుణీవిహారపు । ష్పాయుధులైచరింతురుధరామరులట్టులకాదెరాజనా । రాయణదేవుచేఁబడిననచ్చెరువేయభిరామసంపదల్."—ఇందు శ్రీయుతులనుటచేత కలిమియు, అశేషసమచేతనులనుటచే వివేకమును, విద్యాయతనంబులనుటచే పాండిత్యమును,

రసికులనుటచేత సరసత్వమును, తరుణీవిహారపుష్పాయుధులనుటచేత సుభగతయు, సుఖులైయనుటచే భోగపరత్వమును, ధరామరులనుటచే బ్రాహ్మణవంశమును జెప్పఁబడియెను. దీనిచే ధీరశాంతనాయకునికి సంపన్నత్వభోగపరత్వ పాండిత్యగుణములును గ్రాహ్యములయ్యెడిని.

ఈనలుగురును శృంగారాదిరసములకు సమానాధారభూతులగు నాయకులు. వీరుగాక కేవల శృంగారరసాధీనులగు నాయకులు నలుగురుగలరు వారెవ్వరనిన.

౭. శృంగారనాయకులు స్త్రీలతోడి విహారదశలనుబట్టి అనుకూలుఁడు శఠుఁడు దక్షిణుఁడు ధృష్టుఁడు ననంబడుదురు.

౮. ఏకపత్నీవ్రతుఁడై ప్రియురాలుకోరినవానినెల్ల నేకొఱఁతయు లేక నొనగూర్చుచు వర్తించునాయకుఁ డనుకూలుఁడు.

ఉ. “శా॥ సద్రాగాన్వితగానొనర్చుఁగరసంచారోపచారంబులన్, భద్రశ్రీపరిలిప్తఁజేయుసుమనఃపర్యాప్తగావించుయు, క్షుద్రద్రవ్యప్రతిపత్తిచేవసుమతింగాఁజాలబాలించుని, ర్ఛిద్రప్రీతిఁజళుక్యనాధుఁడుధరిత్రీకాంత నెల్లప్పుడున్.”—ఇందు సద్రాగాన్వితఁజేయుట మొదలగువానిచేతఁ బ్రియురాలికోరికలనెల్ల నెఱవేర్చుటయు నిర్ఛిద్రప్రీతియనుటచేత ప్రీత్యతిశయమును దేటపడుచున్నది.

౯. ఒకరికిఁ దెలియనీయక యప్రియముచేసి ప్రియురాలికిఁ బరితాపము పుట్టించు నాయకుఁడు శఠుఁడు

ఉ. “ఉ॥ వల్లభయైనకీర్తిసతివార్తలనిమ్ములవించువిశ్వభూ, వల్లభుఁడర్థమర్థులకువావిరినిచ్చుటకీరసంబుసం, ధిల్లదులచ్చికేయెడలఁ దీయపుఁజూపులలోనఁగెంపురం, జిల్లునకాకధీరలకుఁ జిత్తమునందొక వింతగల్గునే.”—ఇందు కీర్తి కాంతమాటలనువినుట లక్ష్మికి అప్రియమని యెఱుంగునది.

౧౦. పెక్కండ్రు ప్రియురాండ్రయం దొక్కరీతిని మొగమోటముంచి యుండఱకును బ్రియముజనింపవర్తించు నాయకుఁడు దక్షిణుఁడు.

ఉ. “మ॥ అరుదెంచైనఁజళుక్యవిశ్వవిభు నెయ్యంబొక్కచందంబునన్, గరమొప్పారుచునుండుసైంధవిపయిన్ గాంధారిపైనించుచుఘూ, ర్జరిపైమాళవిపైవరాటికపయిన్ సౌరాష్ట్రిపైగౌడిపై, సరినేమాటలురాకరాజతనయాశంకామతింజేయుచున్.”—ఇందు సైంధవిమొదలుగాఁగల ప్రియురాండ్రనేకులయందు సరినేమాటలురాకయుని సమానదాక్షిణ్యముతో ప్రియుఁడువర్తించుట చెప్పఁబడెను.

౧౧. అన్యస్త్రీసంభోగచిహ్నములు స్పష్టముగాఁ దెలిసి మిక్కిలి కోపము నొందిన ప్రియురాలికిజంకక వర్తించునాయకుఁడు ధృష్టుఁడు.

ఉ. "చ॥ ఒరసిచళుక్యభూపతికినోడినవైరికిఁగాననంబులోఁ, గరిమదగంధముంగుటిల కంటకరేఖలుఘుర్మితాంగముల్, సురతవికారలీల్కతలచూపినఁదత్సతియల్కఁజెందెఁద, ద్వరుఁడును దేటగాఁ దెలిపెవక్రతనమ్మదయెన్ని చెప్పినన్."—ఇందు కరిమదగంధము మొదలగువానిని పరిమళచందనాదులవలని చిహ్నములుగా నెంచి ప్రియురాలుకోపించినను పురుషుఁడుజంకక వానివాస్తవస్థితిని దెలియఁజేయుట తేటపడుచున్నది.

౧౨. ఈనాయకులకు విహారాదులందు సహాయులు పీఠమర్ద విటవిదూషక చేటకులనువారు నలుగురగుదురు.

(వీరు నాయకసచివులనంబడుదురు.)

౧3. నాయకునికంటె నించుక తక్కువైన గుణలక్షణములు గలిగి సర్వకార్యములను జేయఁజాలినపురుషుఁడు పీఠమర్దుఁడు.

ఉ. "ఉ॥ ఆయెడనొక్కనర్మసచివాగ్రణియిట్లను నోయఖండతేజోయుతయద్భుతంబొకటిచూచితిఁజూ పెదనీకు నాదుచే, చాయ నెచూడుమభ్రమునఁజక్కఁగనల్లదె నల్లమబ్బులోఁ, బాయవుకొన్నిగ్రమ్మఁకులున్నపాయవుఁజుమ్మ వినాకభూజముల్. చ॥ అనవినినవ్విసూక్ష్మగతినారసియూరసికావతంసుఁడిట్లను."—ఇందు నర్మసచివుఁడు తెలిసికోలేనిదానిని నాయకుఁడు తెలిసికొనెనుగనుక ఈసచివుఁడు పీఠమర్దుఁడయ్యెను.

౧౪. వానికంటెఁ గొంచెము తక్కువైనవాఁడు విటుఁడు. నాయకోపయోగమైన సంగీతాదివిద్యలలో నేదేనొక విద్య నెఱిఁగినవాఁడు విటుఁడనికొందఱు.

ఉదాహరణమూహ్యము.

౧౫. మాటలయు నంగములయు వికారములను గనఁబఱచి యెల్లప్పుడు నవ్వించుచుండువాఁడు విదూషకుఁడు.

ఉ. నాటకాదులయందు స్పష్టము. శాకుంతలమునందు "ఒకటి ఋషులపని మఱియొకటి అమ్మగారియుత్తరువు. ఏమిచేయవచ్చును అనిరాజు చెప్పఁగా మాఢవ్యుఁడు త్రిశంకువువలె నడుమఁ వ్రేలుచుండుము. అనెను." ఇందు త్రిశంకువువలెవ్రేలుచుండుమనునది నవ్వుఁఘటించుమాట. ఈ మాట చెప్పినవాఁడు విదూషకుఁడు.

౧౬. స్త్రీపురుషులనుగూర్ప నేర్పుగలవాఁడు చేటకుఁడు.

ఉ. “మ॥ లలనాయీయెలనాఁగఁ బెండ్లియగువాలాయంబుచేదిక్షమా। తలనాథుండిది నమ్మ వేనినిజమంత్రప్రౌఢిరప్పింతునా । నలనాసత్యసమానుఁజూడుమనిపంతంబొప్పమాయా జపా । కలనాదంభముపూనిమానిదిశలాకర్ణించిమజ్జాయనన్॥ మ॥ ఇదిసంధింపఁగవేళయం చువసురాజేంద్రుండునీరంధ్రనీ । రదవారప్రతిసీరవెల్వడినతారాభర్తలీలన్ లతా । చ్ఛద సంఛాదికఁబాసినిల్చె నెదుటన్.”—ఇందు సన్యాసివేషముదాల్చిన సచివుఁడు మంత్రమనెడి నెపముచేత వసురాజును గిరికాసమీపమునకు రప్పించెనుగనుక ఈ సచివుఁడు చేటుఁడయ్యెను.

వీరుగాక కామశాస్త్రప్రసిద్ధులు భద్రుఁడు దత్తుఁడు కూచిమారుఁడు పాంచాలుఁడని నలుగురు నాయకులుగలరు.

నాయికాప్రకారము.

౧౭. నాయిక స్వీయ పరకీయ సామాన్యయని త్రివిధయగు.

౧౮. మంచిస్వభావము క్రమమైన నడవడి యుక్తములయిన సుగుణములు సిగ్గును గలిగిన సద్వంశసంభూతయగుపతివ్రతస్వీయ.

ఉ. “చ॥ అలఘుచరిత్రలన్ శుభగుణాన్వితలున్ గురుబంధుమిత్రవ । త్సలలునుదర్పహీనలునుధర్మవిధిజ్ఞలరూపసంపదా । కలితలునైనదారికలఁగానికలిత్తురుసంధివేళలన్ । నలిన హితేందువంశనరనాథులువిశ్వనరేంద్రభర్తకున్.”—ఇందు అనఘచరిత్రలు మొదలగువిశేషణములవలన మంచినడవడి మొదలగునవియు నలినహితేందువంశ నరనాథులనుటవలన సత్కులమునందలి పుట్టుకయుఁ జెప్పఁబడెను.

౧౯. పరపురుషునియందిచ్ఛగలిగి యాయిచ్ఛను మఱుఁగుపుచ్చుట యందాసక్తమయిన మనసుగల నాయికపరకీయ.

౨౦. పరకీయ కన్యయని పరోఢయని ద్వివిధయగు.

౨౧. యావనవతియు సిగ్గుగలదియు వనవిహారాదులందుఁ బ్రియము గలదియు తాను గోరినవరునకిచ్చుమాటలు తనవారాడుకొనఁ గోరునదియునైన పడుచు కన్యయనంబడు.

ఉ. "ఉ॥ స్యాలకఫాలభాగలును సంకుచితస్తనబింబలుఁ గావిక । ల్పాలసబాలలీల లునునల్పవివేకలునైననవైరిభూ । పాలురముద్దుఁగన్నియలభాగ్యము నెన్నఁదురర్థివిశ్వభూ । పాలునిరాజ్యలక్ష్మికిసపత్నికలయ్యెదరంచుఁ బ్రాజ్ఞకుల్॥"—ఇందు స్యాలకఫాలభాగలు మొదలగుమాటలచేత యౌవనాదిధర్మములు తేటపడుచున్నవి. కన్యపిన్నదైనను ఒక పురుషుని వరించునిచ్ఛచేత గాఁగముతోఁ జూటంబట్టియు ఆపురుషునిబొందు స్వతంత్రతలేమినిఁ బట్టియు పరకీయనాయికగా గ్రహింపఁబడియెడి.

౨౨. ఒకపురుషునిఁ బెండ్లాడి వానిమనసునకెక్కు నడవడితో గృహకృత్యములందు సమర్థురాలై వర్తిల్లుచుండియు, పరపురుషాసక్తిగలనాయిక ప్రౌఢయైన పరకీయ.

ఉ. "సీ॥ పారసీకక్షమాపతులచొప్పడఁగించి నేర్పుమీఱఁగమోహనిద్రవుచ్చి । యవనసేనాధినాయకులదోస్తంభసంభరితప్రతాపదీపంబులడఁచి । యభిభూతఖానమల్కావిష్కృతాయశోధ్వాంతసంతతికార్తసంతసిల్లి । సముదముష్కరతురుష్కప్రాప్తసీమలనడుగుమోవఁగనీకయరుగుదెంచి । ప్రాజ్యసామ్రాజ్యయగువారిరాజ్యలక్ష్మి । కదనసంకేతమునజారకాంతయగుచు । నంచితస్ఫూర్తినిన్నువరించెనౌర । వైరిగజసింహయోబయనారసింహ॥"—ఇందు క్రమముగా మొదటిపాదమునందు స్వభర్తనునిద్రపుచ్చుటయు, రెండవపాదమునందు దీపమునార్పుటయు, మూడవపాదమునందు చీఁకటివేళ సంతోషముతో బయలుదేఱుటయు, నాలవపాదమునందు భయములేక చీఁకటిలో సంకేతస్థానమునకు వడిగా నడచిపోవుటయునను జారస్త్రీలక్షణములు చెప్పఁబడెను అని తెలియునది. ఇటిధర్మములుగల జారస్త్రీ నాయికలలో నెన్నఁదగినదికాదని కొందఱు సత్ప్రబంధములందు పరోఢను గ్రహింపరందురు.

౨౩. సంగీతము అభినయము మొదలగువిద్యలనెఱిఁగి యత్యాసక్తిఁగలదానివలెఁ గపటలీలామాధుర్యముఁ గనఁబఱుచుచు నించుకేనియుఁ దనయభిప్రాయమును వెలిపుచ్చకవర్తించు భోగముదియైననాయిక సామాన్య.

ఉ. "అనిఁబరగండభైరవభుజాసివడింబడిపుణ్యమూర్తులై । వినుతగతింజరించుజలవీరులఁగైకొనియెడ్డనారము । న్ననఁగిపెనంగికూర్చుసువిటావళులందొలఁగించిరప్సరో । వనితలుపైఁడిపెట్టినిలువంగలవేవెలయాంధ్రభూరమల్॥"—ఇందు పైఁడిపెట్టి నిలువంగలవే

అనుటచేత ధనమిచ్చునంతవఱకుఁగూడ భోగముదాని ప్రేమమునకు నిలుకడలేమి తెలుపఁబడియెను.

౨౮. అందు స్వీయ ముగ్ధ మధ్య ప్రగల్భ యని త్రివిధయగు.

(1) యౌవనము కలుగఁగానే రతిననుసరించిన శృంగారచేష్టలేవియు నెఱుఁగక సిగ్గుతోడి మనోజ్ఞప్రవర్తనముతో వర్తించు నాయిక ముగ్ధ.

ఉ. “శా॥ ఆలాపంబునకుత్తరంబొసఁగదాయాసంబునం గానితా । నాలోకింపదు పాటలాధరమరందాస్వాదసమ్ముగ్ధముం । దాళింజాలదు కౌఁగిలియ్యదు తనూతాపంబు చల్లాఱఁగా । నేలజ్జావతి తద్రతంబు దయితాభీష్టంబు గాకుండునే॥”--ఇందు ఉత్తరంబొసఁగదు ఆలోకింపదు తాళఁజాలదు కౌఁగిలియ్యదు అనుమాటలచేత శృంగారచేష్ట లెఱుఁగమియు సిగ్గు కలిమియు తేటపడుచున్నవి.

(2) యౌవనమునకుఁదగిన కామసంపత్తియు యథోచితలజ్జయు క్రీడాసక్తియుఁగల నాయిక మధ్య.

ఉ. “సీ॥ ప్రసోన్నతసమాయతాంగవిస్ఫూర్తిపై నిబిడలావణ్యంబు నిట్టత్రోవ । నేపథ్యశృంగారనియమితరచనపైఁ దారుణ్యసంపత్తి తలుకులొత్త । మిళితరాగాభోగ మృదుగల్లపాళిపై సమ్మదోద్రేకంబు జాలువాఱ । లాలితలజ్జావిలాసంబుపై సాంద్రకందర్పదర్పంబు కందళింప । నుబ్బునుల్లంబుచనవులనుగ్గడింప । నెల్లయైమధ్యపిశ్వేశ వల్లభుండు । భావజక్రీడఁగవగూడి పరిణమింత్రు । విమల హేమంతశిశిరకాలములయందు॥”—ఇందు అంగవిస్ఫూర్తి యనుటచే యౌవనమునకుఁదగిన అవయవవికాసమును, తారుణ్యసంపత్తియనుటచే యౌవనాభివృద్ధియు, సమ్మదోద్రేకమనుటచే రతియందలియుత్సాహమును, లజ్జావిలాసమనుటచే యథోచితలజ్జయు, కందర్పదర్పమనుటచే కామసంపత్తియుఁ దోఁచుచున్నయవి.

(3) నిండినయౌవనమును కామావేశబుద్ధియు మన్మథవ్యాపారచతురతయు రతియందు లయించినమనసుగలిమియుఁగలనాయిక ప్రగల్భ (ప్రౌఢ).

ఉ. “సీ॥ పయ్యెదకొంగులోపలఁ బిక్కటిల్లెదు నివ్వఁగుఁజన్నులనింపుసొంపుఁ । దళుకుతో లజ్జకుఁదలమీఱఁ ద్రొక్కెడు నిడువాలుఁజూపుల నిశితగతియుఁ । ప్రణయానురాగసంపత్తిలోఁ గొంకకమున్నాడియేతెంచు మొక్కలంబు । నొడికంపుఁజేఁతలయొఱపెఱింగినవింత వీడ్వాటుపనిగల వేఁగుఁదనముఁ । గలిగితమకించు నెడలఁ బ్రగల్భఁదగిలి । వేడ్కవిహరించుఁ జాళుక్యవిశ్వవిభుఁడు । చారువర్షావసంతర్తుసమయములను । బాలితాఖిలరాజ్యవైభవమెలర్ప॥”—ఇందు మొదటిపాదమునందు యౌవనపరిపూర్తియు రెండుపాదమునందు లజ్జాన్యూనతయు మూఁడవపాదమునందు కామావేశబుద్ధియు నాలవపాదమునందు మన్మథవ్యాపారచాతుర్యమును మనోలయమును క్రమముగాఁ జెప్పఁబడెను.

౨౫. మధ్యాప్రగల్భానాయికలు ధీర ధీరాధీర యనీర యని మరల ముత్తెఱంగులు గలవారగుదురు.

(1) స్పష్టముగాఁ దప్పుగనఁబడుచున్న నాయకునిఁజూచి వినయములును మృదువులు నైన మాటలచేఁ బరిహసించునాయిక మధ్యధీర.

ఉ. “చ॥ లసితములైనలేఁజెమటలంజెలువారెడి మేనితావియున్ । బొసఁగవిలోచనాంతములఁబొంపిరివోయెడివింతరాగమున్ । వసుమతిగారవించుచు శ్రమంపడకుండిన నేలకల్గునిం । పెసఁగఁగనంచుఁబల్కెఁ దరళేక్షణయోర్తుచళుక్యవల్లభున్॥”—ఇందు లేఁజెమటయు మేనితావియు కన్నుల యెఱ్ఱఁదనమునె పరస్త్రీసాంగత్యమనెడి తప్పును స్పష్టముగాఁ దెలుపుగుఱుతులని యెఱుంగునది.

(2) ప్రియుఁడుచేసినతప్పును గన్నులారఁజూచి తాలిమిలేకకోపించి కన్నులనీళ్లుగార్చుచుఁ దగిన వక్రపుఁబలుకులు పలుకునాయిక మధ్యధీరాధీర.

ఉ. “చ॥ చతురతవిశ్వభూవిభుఁడుజాదులుమాళవికిచ్చెనిచ్చినన్ । బ్రతిభవహించిలాటిపిదపందనకిచ్చినపాటలంబులం । బతిపయిఁబాఱఁజల్లినవబాష్పకణంబులురాలరోషభాషితయగుచుండెనత్తెఱఁగుచిత్తమునంబరికించియోకదే॥”—ఇందు ప్రియుఁడు జాజులు ముందుగా మాళవికిచ్చి పిమ్మట పాదిరిపువ్వులు తనకిచ్చుటనుప్రత్యక్షముగాఁజూచి కోపించినలాటి ధీరాధీరయని తెలియునగు.

(3) తప్పుచేసినప్రియునిపైనలిగియు ననురాగముచేఁ గన్నుల నీళ్లొలుకఁగా సాభిప్రాయములైనమర్మమునాటెడు పరిహాసపుమాటలాడెడినాయిక మధ్యాధీర.

ఉ. “చ॥ ఒదవెడువేడ్కఁదన్నుమనునూఱడఁబల్కెమొఱంగిచన్నచ । క్కఁదములరోషబాష్పకణగద్గదభాషలచేతఁజెప్పుచున్ । ముదితచళుక్యవల్లభునిమ్రోలఁదనర్చుటఁజూచి నెచ్చెలుల్ । ముదమునిచేఁతకుందరుణిమానములేఁతకునొచ్చిరిచ్చలన్॥”—ఇందు మొఱంగిచన్నచక్కఁదములు మర్మము నాటనాడెడు పరిహాసములని తెలియునది.

(4) కోపము కనఁబడనియ్యనిమాటలును బనులును బొందుపడఁదగిన వ్యాపారములవలనఁ దప్పుచేసినప్రియునిఁ గలఁతనొందించునాయిక ప్రగల్భధీర.

ఉ. “చ॥ వెలఁదిపరాంగనాప్తుఁడగువిశ్వనృపాయునిఁజూచుచూం । పులుపచరింపదయ్యెమణిపుత్రికఁజూచుటకారణంబుగాఁ । జిలుకకునత్తఱింజదువుచెప్పుకతంబునఁబల్కదయ్యెఁదో । య్యలియెదురేగదయ్యెఁగలహంసికినెన్నడఁజూపుచుండుటన్॥”—ఇందు మణిపుత్రికఁజూచుట చిలుకకుఁ జదువుచెప్పుట కలహంసకునడనేర్పుట అనుపనులు పొందు

పడఁగా ప్రియునిఁజూచుట ప్రియునితో మాటలాడుట ప్రియు నెదురుగా నిపోవుట అను పనులవలనఁ బ్రియునిఁ గలఁతపెట్టుటయని తెలియవలయు.

(5) తప్పుగల ప్రియునిఁజూచి కోపమును అధైర్యమునుగనఁబడునట్టి మాటలాడునాయిక ప్రగల్భ ధీరాధీర.

ఉ. “మ॥ అతివా నాకుఁజళుక్య నాథు చతురవ్యాపారముల్ విన్న సం । తతమోదం బుజనించునంతటనఘూర్త క్రీడలాలించినన్ । బ్రతిపన్నంబగుఁగోపమప్పుడటు సోత్ప్రాసోక్తి కింజొచ్చినన్ । హితమంద స్మితమబ్బు మోమునకు మున్నే కౌతుకం బెట్టిదో॥”—ఇందు చతురవ్యాపారములచేత మోదమును ఘూర్తక్రీడలునినుటచేతఁ గోపమును సోత్ప్రాసోక్తిఁ జొచ్చునప్పుడు మందస్మితమును గలుగుననుటచే కోపమును అధైర్యమును ఊహించుకొనవలయు.

(6) ప్రియుఁడు తనకోపమును మాన్పునపుడతనిను పేక్షించి పిమ్మట నా ప్రియునిఁజేరి యూరార్చు నాయిక ప్రగల్భాధీర. ।

ఉ. “శా॥ ఆపంచాయుధు పెంపు నా హిమకరాహంకారమా కోకిలా । టోపంబుం దరియింపలేక సతి నిందుంగూర్మితో ధైర్యసీ । మాపర్యాప్తికి నెగ్గుగా మణిరణన్మంజీరపుంజీకృతి । క్షేపవ్రాతము చూడ మ్రొక్కి తలఁచెం జాళుక్యవిశ్వేశ్వరున్ ।”—ఇందు మన్మథాదుల వలని బాధను సహింపఁజాలనిదై ప్రియుని మ్రొక్కి తలఁచెననుటచేత ముందతనిను పేక్షించి పిమ్మట విరహవేదన సహింపలేక ప్రార్థించుట యూహ్యము. ।

౨౬. ఈమధ్యాప్రగల్భానాయికలు జ్యేష్ఠకనిష్ఠయనుపేళ్లచే మరల ద్వివిధ లగుదురు.

మిక్కుటమయిన ప్రియుని ప్రేమమునకుఁ బాత్రురాలగునది జ్యేష్ఠయు, అట్టిది కానిది కనిష్ఠయునని తెలియవలయు.

౨౭. మఱియు శృంగారరసాశ్రయలగు నాయికలెనమండ్రుగలరు.

౨౮. వారు స్వాధీనపతిక ఖండిత ప్రోషితప్రియ విరహోత్కంఠిత అభిసారిక కలహాంతరిత సంప్రవాదిని (విప్రలబ్ధ) వాసకసజ్జిక నాఁబడుదురు.

(1) ఇంపుగా ననువర్తించు ప్రియుఁడుగలదై యతనిచే నియ్యఁబడునట్టి యాభరణాద్యలంకారములచేతఁ బ్రసిద్ధురాలగు నాయిక స్వాధీనపతిక.

ఉ. “మ॥ ప్రతిపక్షప్రతిపాదితక్షతులు మాపంజెప్పలే వెన్నఁడున్ । బ్రతికాల స్వకృతోత్సవాభరణభద్రశ్రీవిమిశ్రక్రియా । చతురత్వం బెలరారు ముందు నెపుడుం జాళుక్య

విశ్వేశ్వరం। బలిగానోఁచినరత్నగర్భయనులాభంబొప్పఁబోపృథ్వీకిన్।.''—ఇందు రత్నగర్భయను లాభంబొప్పననుటచే ప్రియునిచేనిష్యఁబడిన యాభరణాదులచేఁ బ్రసిద్ధురాలగుటయుఁ దక్కినవాక్యములచే ప్రియుఁడు స్వాధీనుఁడగుటయు నూహ్యములు.

(2) రాత్రియంతయు నన్యస్త్రీతోఁ గూడియుండి తెల్లవాఱఁగానే సంభోగచిహ్నములతోఁ దనయింటికివచ్చిన భర్తనుపీడనాడు నాయికఖండిత.

ఉ. «శా॥ నారు స్పర్శపమీరసూచితతనూసౌరభ్యమింపారఁగా। శ్రీరీసంగమశంసియైనఁగని గాసిల్లెంబ్రకాశాంగజా। కాసుంద్రైవిలసిల్లువిశ్వవిభుపైఁగర్ణాటికా శ్రీరితో।నారాజాస్య నెఱుంగదచ్చెరు వెదేశ్యా మోదఖేదంబిలన్.''—ఇందు కాశ్మీరీసంగమశంసియైనఁగని కర్ణాటి విశ్వవిభుపై గాసిల్లెననుటచే ఖండితాత్వము సూచితము.

(3) ప్రియుఁడు పరదేశమునకుఁబోయి మరలగాక తడయుటచే సంకటపడెడి నాయిక ప్రోషితపతిక.

ఉ. «ఉ. శ్రీశుఁజళుక్యవిశ్వనరణీశుభజింపఁదలంచిచన్నయా। త్మేశుఁడువచ్చునంతనుఁబురేందిరకుంబ్రభవించెఁదోడుగా। నాశలమాఁగుపాటుమలినాంబరభావమునంగవర్ణసం। క్లేశవికారమున్ నిరవలేపతయున్ సుమనోవిము క్తియున్.''—చన్నయా త్మేశుఁడు వచ్చునంతను ఆశలమాఁగుపాటు......సుమనోవిము క్తియున్ బ్రభవించెనుటచే ఇందు ప్రోషితభర్తృకాత్వము సూచితము.

(4) అనురాగము గలవాఁడయ్యును బ్రియుఁడు కార్యాంతరప్రతిబంధకముచేత నింటికిరానియెడ నాతని యెడఁబాటునోర్వక రాత్రియంతయు విచారగ్రస్తయగు నాయిక విరహోత్కంఠిత.

ఉ. «చ. నవరతగీతవాద్యనటనంబురుచించినరాకతక్కనో। వివిధకవిప్రబంధరసవీచులఁదేలితలంపఁడయ్యెనో। గవయగురాచకర్జములుఁగల్గెనొగాక చళుక్యమేదినీ। ధవుఁడిటులేటికింపడఁడయుఁదారలు వెల్లఁదనంబుఁగూరెడున్.''—ఇందు మొదటి మూఁడు పాదములందును బ్రియుఁడురామికిఁ గారణములూహింపఁబడుటచేతను, నాలవపాదమునందుఁ జళుక్య మేదినీశ్వరుఁడేటికిందడయు ననుటచేతను ప్రియుఁడు అనురాగముగలవాఁడనుట తేటపడుచున్నది. కనుక విరహోత్కంఠితాత్వమూహ్యము.

(5) దిక్కుదెలి... కటికిచీఁకటియందుఁగూడ తమకమువలన వెనుదీయక ప్రియునిఁ గూర్చిపోవునట్టి నాయిక యభిసారిక.

ఉ. సును ద్దామఘనాఘనావళితమున్ గీలాలధారాళమున్। భయదోద్యచ్ఛతకోటి గాసిల్లుఘోరాటలోఁ। బ్రియులీలాచపలావలోకములశోభిల్లుంబ్రసన్నాక్ష్ని। జయుఁమంతినివచ్చి మెచ్చికవయున్ జాళుక్యవిశ్వేశ్వరున్.''—ఇందు ఘనాఘనావళితము మొదలగు యుష్టవిశేషణముల యర్థాంతరముచేత అంధకారముసూచితము. దానియందు వచ్చికవయుననుటచే అభిసారికాత్వమూహ్యము.

(6) ప్రణయకోపము... బ్రియునితో మాటలాడకయుండి పిమ్మట మన్మథతాపముచే దుఃఖించు నాయిక కలహాంతరిత.

ఉ. ...లయ గ్గెవిశ్వవిభుతో మన నెచ్చెలిరిత్తయల్కనున్। దెలియఁ

దరాజుదర్పకుఁడు తీవ్రతవిల్లు దియెక్కు వెట్టె గ్రో । స్నైలవ్రుడ తెంచెనింకఁగరణీయము సఖ్యము చేయు నేర్పుతో । యలియలి కేందు రేఖకును నవ్విభుపాదపయోజలక్ష్మికిన్."—ఇంత్రో యలియలి కేందు రేఖకును నవ్విభుపాదపయోజలక్ష్మికిని సఖ్యము చేయుట ఇంక కరణీయమనుటచే అంతకుముందు ప్రియుని నుపేక్షించి యుండి యతఁడు కోపించుకొనఁగ సఖ్యము గోరుట తోఁచుచున్నది గాన కలహాంతరితాత్వమూహ్యము.

(7) సంకేతస్థానమునకు రమ్మని దూతికనంపి తన్ను వంచించి రాకయున్న ప్రియునుద్దేశించి చింతించు నాయిక సంవాదిని. ఇదే విప్రలబ్ధ.

ఉ. "శా. చాళుక్యక్షితినాథనీపనుపుసన్ సౌరంధ్రియే తెంచెనీ । వేలోద్యానలవ చేసిరామికి నుండి పాసముంగాల్చె నా । యాలాపంబులు నమ్మనేని యునుదమ్మా మాతుకనీ టిచేఁ । జాలంబంకిలభాగమైనవిలసత్సంకేత సద్మస్థలిన్."—ఇది నాయుకునిగూర్చి చెప్పు దూతికవాక్యము. నాయూలాపంబులు నమ్మవేని కన్నీటిచేతఁబంకిలభాగమైన సంకేతస్థానముఁ జూతువు రమ్మనుటచే విప్రలబ్ధాత్వమూహ్యము.

(8) ప్రియుఁడలంకరించుకొని పినయింటికి వచ్చుట నెఱిఁగి తాను నలంకృతురాలై యాతని రాక కెదురుచూచు నాయిక వాసకసజ్జిక.

ఉ. "మ. పరిలేపస్ఫుట హేమకుంభకుసుమున్ ప్రాలంబముక్తాఫలాం । బరవిభ్రమజితమూర్తియున్ వికచపుష్పస్రగ్వితానాంతర । స్ఫురితాకారయునై వెలందుకకడున్ శోభిల్లెవిశ్వావనీ । పరుఁడే తెంచెజయాస్తితోఁ జనమనవ్యాస్త్రాది శేషస్థితిన్."—ఇందు జయాత్తో విశ్వావనీశ్వరుఁడు వచ్చెనన్న వార్తవిని వస్త్రాభరణాదులచే నలంకృతురాలయ్యెననుటచే వాసకసజ్జికాత్వమూహ్యము.

వీరికి దూతికలు ప్రాతివేశిని, సఖి, ధాత్రేయి, చేటి, లింగిని, శిల్పిని, దూతి, దాసి అని యెనిమిది భేదములు గలవారగుదురు. ఈ పేరుల ననుసరించి వీరిలక్షణము లూహిచునది.

మీఁదఁ జెప్పఁబడినవారు గాక కామశాస్త్రప్రసిద్ధలయిన నాయికలు నలుగురు గలరు. వారు పద్మిని, చిత్రిణి, శంఖిని, హస్తిని అనఁబడుదురు. ఈ నాలుగుజాతుల నాయికలకును వరుసగా పురుషజాతులైన పాంచాలుఁడు కూచిమారుఁడు దత్తుఁడు భద్రుఁడు అనువారు నాయకులగుదురు.

వీరిస్వభావలక్షణాదులు శాస్త్రమువలన నెఱుంగఁదగినవి.

ఇది నాయకప్రకరణము.